

جغرافیا و توسعه شماره ۳۰ بهار ۱۳۹۲

وصول مقاله : ۱۳۹۰/۹/۱۰

تأیید نهایی : ۱۳۹۱/۶/۲۹

صفحات : ۱۵۶ - ۱۳۹

تحلیل توانمندی‌های بخش کشاورزی استان خراسان جنوبی در راستای توسعه پایدار با استفاده از مدل SWOT

دکتر محمود فال سلیمان^۱، حجت‌آبادی^۲

چکیده

امروزه امکان‌سنجی توسعه بخش‌های اقتصادی با استفاده از مدل‌های تحلیلی رواج گسترده‌ای یافته است. در این مقاله هدف بر آن است تا توانمندی‌های بخش کشاورزی استان خراسان جنوبی در جهت توسعه پایدار با استفاده از مدل (SWOT): مشتمل بر چهار مفهوم قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها مورد سنجش قرار گیرد. روش پژوهش بر مبنای هدف، از نوع کاربردی و بر مبنای ماهیت و روش، از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. برای تعیین، وزن‌دهی و رتبه‌بندی مؤلفه‌های بخش کشاورزی منطقه مورد مطالعه از نظر مردم (کشاورزان) و ۱۵۰ کارشناس بخش کشاورزی استان در سازمان‌های مختلف با زمینه‌های تخصصی مختلف از جمله زراعت، باغداری، آبخیزداری، خاک‌شناسی، آبیاری، اقتصاد کشاورزی و... استفاده شده و نقاط مثبت و منفی کشاورزی منطقه برای رسیدن به توسعه پایدار شناخته شد. نتایج نشان داد که پتانسیل موجود برای گسترش بخش کشاورزی مهیا است؛ بر این اساس مهم‌ترین عامل در زمینه فرصت‌ها، عامل تجربه موفق اجرای طرح ساماندهی نظام خرده دهقانی با امتیاز وزنی ۰,۱۸۶۴، مؤلفه عدم تناسب اعتبارات آبخیزداری به عنوان مهم‌ترین تهدید با امتیاز ۰,۲۲۰۸؛ مهم‌ترین نقطه قوت، پتانسیل بالای تولید محصولات باغی (زرشک، زعفران، عناب، زیتون و...) با امتیاز بالای ۰,۱۹۴۴ و مؤلفه کمبود آمار و منابع اطلاعاتی صحیح و منسجم با امتیاز وزنی ۰,۱۷۱۶ به عنوان مهم‌ترین عوامل خارجی و داخلی کشاورزی استان خراسان جنوبی قلمداد می‌شود. همچنین کل استراتژی‌های ارائه شده در ۲۶ مورد گنجانده شده، که اولویت اول با استراتژی افزایش بهره‌وری از منابع آبی و تدوین الگوی کشت بر اساس ماتریس QSPM امتیاز بالای ۱۵,۶۵۹۱ را کسب کرده است. استراتژی‌های برداشت متعارف از منابع آب استان... برنامه‌ریزی درخصوص پیشگیری و کاهش اثرات خشکسالی و... کاهش روند بیابان‌زایی... ایجاد ساز و کار مناسب با معیارهای فنی و علمی... به ترتیب با کسب امتیازات ۱۵,۴۲۴۲، ۱۵,۱۴۰۲، ۱۵,۰۷۰۶، ۱۵,۰۶۳۸، در رتبه‌های ۲ تا ۵ قرار گرفته‌اند. همچنین استراتژی توسعه محصولات مزیت‌دار زعفران و زرشک با کسب امتیاز ۱۴,۳۸۸۶، در سطح جهانی می‌توانند شرایط پایداری را برای استان خراسان جنوبی و به ویژه مراکز روستایی منطقه در بخش کشاورزی به وجود آورند.

کلیدواژه‌ها: توسعه پایدار، توانمندی‌ها، بخش کشاورزی، وزن‌دهی، مدل SWOT.

مقدمه و طرح مسأله

موقعیت اقتصادی هر سرزمین، وابسته به کارکرد بخش‌های اقتصادی آن سرزمین (کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات) است. این کارکرد در پرتو ترکیب بهینه‌ی قدرت تولیدی سرزمین شکل می‌گیرد. امکان آن وجود دارد که هر سرزمینی، در زمینه‌ای خاص، از قدرت تولیدی مناسب و پرتوان برخوردار باشد. لذا توجه به توان تولیدی و کار کردن آن، زمینه‌های مناسبی را برای بهره‌وری‌های اقتصادی به وجود می‌آورد (مطبعی/نگرودی، ۱۳۸۵: ۸۲). بخش کشاورزی قابلیت رشد اقتصادی در نواحی روستایی را ایجاد می‌کند؛ به گونه‌ای که معمولاً فرصت‌های شغلی، ایجاد صادرات، رونق صنعت غذایی و... را به وجود می‌آورد (Mundy, 2006: 2). امروزه رشد اقتصادی هر کشوری بدون رشد کشاورزی امکان‌پذیر نیست و از آنجا که هر یک از محصولات کشاورزی شرایط اقلیمی و محیطی خاصی را می‌طلبد، لذا محققان و کارشناسان توجه ویژه‌ای به آمایش سرزمین داشته و بر پایه‌ی مدل‌های اکولوژیکی-کشاورزی، منابع‌زمین را با روش‌های مناسب شناسایی، ارزیابی و به‌منظور اهداف خاصی قابلیت‌سنجی می‌نمایند (محمدی و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۲۳). اما با توجه به مشکلات موجود در بخش کشاورزی، بحث توسعه‌ی پایدار بسیار مهم و اساسی می‌باشد. چرا که تفاوت‌های منطقه‌ای چنین امری را ضروری ساخته، تا با توجه به پتانسیل‌های موجود برنامه‌ریزی مطلوب انجام گیرد و این موضوع سنجش و ارزیابی کارشناسانه را طلب می‌کند. هر منطقه دارای توانمندی‌ها و تنگناهایی در زمینه‌ی کشاورزی می‌باشد. از این‌رو شناخت و تحلیل آنها می‌تواند در جهت توسعه‌ی پایدار کشاورزی مؤثر واقع شود تا از منابع موجود استفاده‌ی مطلوب و مناسب کرد. از این‌رو استفاده از مدل‌های مرتبط با

شناسایی توانمندی‌های کشاورزی هر منطقه در جلوگیری از به وجود آمدن بسیاری از مشکلات راه‌گشا و مفید می‌باشد؛ چرا که مدل‌ها ابزار عملی هستند که می‌توان به کمک آنها به درکی از واقعیت، البته نه کل واقعیت، بلکه بخش مفید و قابل فهم آن دست یافت (اس. اس. دیلون، ۱۳۸۲: ۵۸۳). استان خراسان جنوبی به عنوان منطقه‌ی مورد مطالعه در این تحقیق با توجه به شرایط محیطی و انسانی، دارای تنگناها و پتانسیل‌هایی در بخش کشاورزی می‌باشد، که شناخت آنها می‌تواند در کاهش محرومیت‌ها به ویژه در نواحی روستایی، فقرزدایی، توزیع مشاغل و مهم‌تر از همه مدیریت منابع مؤثر باشد. استان مورد مطالعه، از لحاظ کشاورزی قابلیت کشت‌های تجارتي با تولید بالا را دارد که از جمله مهم‌ترین این کشت‌ها؛ زعفران، زرشک و عناب می‌باشد که نه تنها در کشور بلکه در دنیا شناخته شده است. برای اینکه رشد کشاورزی در منطقه متناسب با روند مثبت آن پیش برود، باید کلیه اصول و مبانی در زمینه‌ی استفاده از منابع با ظرفیت آنها مطابقت داشته باشد، که این مفاهیم در توسعه‌ی کشاورزی پایدار نهفته است. یعنی توسعه‌ای که نیازهای فعلی را بدون خدشه‌دار کردن توانایی نسل آینده برای برآورده ساختن خود برآورده نماید (پاپلی‌یزدی، ۱۳۸۷: ۴۹). از این‌رو توجه و بررسی این موضوع از طریق مدل‌های توسعه می‌تواند در ارائه‌ی برنامه‌ها و تقویت ابعاد اقتصادی و اجتماعی برای بهره‌برداران کشاورزی منطقه در آینده مؤثر واقع شود. لذا در این مقاله هدف بر آن است که این موضوع در استان خراسان جنوبی با اتخاذ مدل مناسب برای بخش کشاورزی انجام شود، تا از این طریق مسأله‌ی توانمندی‌های این منطقه در راستای توسعه‌ی پایدار کشاورزی شناسایی و سپس برای حل مشکلات موجود

کاهش منابع و... می‌شود و جبران این معضلات در درازمدت موجب ضررهای فراوان اقتصادی خواهد (تودا، ۱۳۷۸: ۱۳۶).

در همین راستا با بروز ضایعات زیست‌محیطی و کاهش سطح زندگی مردم، رهیافت توسعه‌ی پایدار مطرح گردید و به عنوان دستور کار قرن بیست و یکم در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای و محلی تعیین گردید (Roseland, 2007: 199). توسعه‌ی پایدار نیازهای نسل حاضر را برآورده می‌سازد، بدون آن که توانایی نسل‌های آینده را در برآورد نیازهایشان مورد چالش قرار دهد، که دارای دو مفهوم کلیدی است اول تأمین نیازهای مردم فقیر، دوم توجه به محدودیت‌های ایجاد شده برای محیط به وسیله‌ی تکنولوژی و سازمان‌های اجتماعی در جهت برآورد نیازهای نسل حاضر و آینده (Mitchel, 2004: 528-535). بر این اساس توجه به اصول توسعه‌ی پایدار در واقع سبب می‌شود که کمترین صدمات و آسیب‌ها به محیط در نتیجه دخالت‌های نابجای انسان، از جمله عملیات کشاورزی وارد شود؛ که این امر بسیار متعادل‌کننده و مطلوب خواهد بود (Willer, 2010: 34). بر این اساس از زیرشاخه‌های توسعه می‌توان به توسعه‌ی کشاورزی اشاره داشت که سابقه‌ی آن در جهان به دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ باز می‌گردد و در نهایت به دنبال همان توسعه‌ی کلان می‌باشد.

در بررسی دقیق‌تر پیشینه‌ی توسعه‌ی کشاورزی می‌توان سه دوره‌ی زمانی را مطرح ساخت که در مجموع این دوره‌ها، دیدگاه‌های مهمی عرضه شده است: دوره‌ی نخست؛ دو دهه‌ی ۱۹۵۰-۱۹۶۰ که به آن دوره‌ی رشد و نوسازی اقتصادی می‌گویند؛ دوره‌ی دوم؛ دهه‌ی ۱۹۷۰ که رشد همراه با عدالت مدنظر بوده است و بیشتر به موضوعاتی چون توزیع درآمد، اشتغال،

ارائه‌ی استراتژی گردد. با توجه به آنچه که گفته شده، سؤال اساسی این می‌باشد که استان خراسان جنوبی چه نقاط ضعف و قوتی در زمینه‌ی کشاورزی دارد که می‌تواند در جهت رفع تهدیدات و فرصت‌ها مؤثر باشد؟ با یافتن جواب این سؤال توانمندی‌های منطقه شناسایی و از پتانسیل‌ها برای حل تنگناها استفاده می‌شود.

مفاهیم و مبانی نظری

در طول تاریخ زندگی بشر، رفع نیازهای غذایی مهم‌ترین تلاش زیستی او بوده است، که در دیگر جنبه‌های زندگی او نیز اثرگذار بوده است. بدین سبب با اطمینان می‌توان گفت بخش کشاورزی و فعالیت‌های مرتبط با این حوزه، دارای نقش حیاتی در میان دیگر فعالیت‌های اقتصادی در هر کشور است. با درک این مهم، جوامع گوناگون اعم از توسعه‌یافته و یا در حال توسعه، ابزارها و روش‌های گوناگونی را جهت توسعه‌ی این بخش اساسی به کار گرفته‌اند. به بیان دیگر، کشورها با شناخت چالش‌ها و مشکلات پیش روی توسعه‌ی کشاورزی و همچنین انتخاب کارآمدترین ابزارها و راهکارها جهت رفع آن‌ها در پهنه‌ی سرزمینی‌شان مبادرت می‌ورزند. توسعه به عنوان هدفی غایی در نظام برنامه‌ریزی دارای جایگاه ویژه‌ای است و در همه‌ی جنبه‌های زندگی انسانی تسری یافته است. هم‌اکنون بیش از سه دهه از توجه جهانی به موضوع حفاظت محیط زیست و حدود دو دهه از مباحث پیرامون توسعه‌ی پایدار می‌گذرد. قبل از این ایام، در همه‌ی پروژه‌های توسعه، صرفاً دیدگاه اقتصادی و ایجاد درآمد و بازده اقتصادی بیشتر، مد نظر بود. لیکن در دهه‌ی ۱۹۷۰ میلادی این ذهنیت در افکار سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه مطرح گردید که این گونه روند رشد اقتصادی نهایتاً منجر به تخریب محیط زیست، نابرابری اجتماعی،

تغییرات و تحولات مطلوب با وسعت بخشیدن به زمینه‌ها، گسترش دامنه‌ها فعالیت‌ها، بسط‌امور و افزایش عملکردها در قالب برنامه‌ی جامع توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی با توجه به حفظ محیط زیست و منابع آن است (Waring, 2010:148).

کشاورزی پایدار در درازمدت کیفیت محیط و منابع طبیعی را ارتقاء می‌دهد که سه هدف عمده‌ی سلامت زیست‌محیطی، سوددهی اقتصادی و برابری اجتماعی، اقتصادی را دنبال می‌کند. کشاورزی پایدار باید از نظر اکولوژیکی مناسب، از نظر اقتصادی توجیه‌پذیر و از نظر اجتماعی مطلوب باشد (دوارز، ۱۳۸۸: ۴۳). برای حرکت به سمت توسعه‌ی پایدار در هر منطقه، توسعه‌ی بخش کشاورزی لازم و ضروری است. از این رو برای اینکه کشاورزی در کشور و منطقه‌ی مورد مطالعه در جهت توسعه‌ی پایدار سوق پیدا کند، باید مفاهیم و جزئیات آن موشکافی و در بخش کشاورزی به طور عملی و واقعی معنا پیدا کند؛ که از طریق مطالعات مطلوب و شناخت پتانسیل‌ها و محدودیت‌ها در مناطق مختلف، قابل دست یابی است و آنچه در این پژوهش مدنظر می‌باشد نیز همین موضوع می‌باشد. نکته‌ی مهم اینکه، هیچ کشوری نمی‌تواند با اتکا به یک بخش به توسعه‌ی پایدار دست یابد. بخش کشاورزی، صنعت و سایر تشکیل‌دهنده‌ی اجزای یک سیستم واحدند، که رابطه‌ی متعادل بین آنها شرط بقاء و پایداری سیستم است (جمعه‌پور، ۱۳۸۵: ۴۲-۴۱). اگر چه کشاورزی به طور عام در افزایش رشد نقش دارد، اما به طور خاص مجرای است که با بسیاری از مسائل اقتصادی و اجتماعی به ویژه در مناطق روستایی سر و کار دارد؛ اغلب کشاورزی را به عنوان ابزاری برای مواجهه با مشکلات اقتصاد روستا می‌دانند.

تغذیه و مسائل عینی در مورد اقتصاد (به ویژه اقتصاد روستایی) می‌پرداخت.

دوره‌ی سوم؛ دهه‌های ۱۹۸۰-۱۹۹۰ که تأکید بر اصلاح سیاست‌گذاری‌ها، شتاب‌گیری‌ها، تغییرات نهادی و توجه بیشتر به امنیت غذایی و پایداری محیط زیست بوده است (شکوری، ۱۳۸۸: ۱۸-۱۷).

توسعه‌ی کشاورزی هم مانند واژه‌ی توسعه در گذر زمان دچار تحول بنیادین شده است. تعاریف و برداشت‌های متعدد از این نوع توسعه خود درخور توجه بوده و به نحوی گویای سیر تحولات نگرشی در آن می‌باشد. اما آنچه که به نظر می‌رسد این است که "توسعه‌ی کشاورزی فرآیندی پویا و پایدار برای افزایش محصولات کشاورزی و تغییرات بهینه در جهت بهبود زندگی کشاورزان است" (رکن‌الدین/فتخاری و همکاران، ۱۳۸۸: ۸۸). به طور کلی توسعه‌ی کشاورزی فرآیندی است که طی آن ضمن انجام اقدامات گسترده در راستای فراهم‌سازی زمینه‌های افزایش تولید، بهره‌وری کشاورزی و بهبود فعالیت‌های پس از تولید را نیز در برمی‌گیرد (طالب و عنبری، ۱۳۸۷: ۲۴۶-۲۴۵).

مفهوم پایداری در بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف اقتصادی جایگاه خاصی در عصر حاضر برای انسان باز کرده است. یکی از این بخش‌ها، بخش کشاورزی می‌باشد که تحت عنوان کشاورزی پایدار مطرح است. امروزه اقتصاددانان تعیین نموده‌اند که بخش کشاورزی به‌طور اخص و اقتصاد روستایی به طور اعم قبل از آنکه به عنوان بخش انفعالی و حمایتی در جریان توسعه‌ی اقتصاد در نظر گرفته شود و خدمتگزار صنعت حساب آید لازم است به عنوان عناصر پویا و پیشرو مورد توجه قرار گیرد (تودرو، ۱۳۷۸: ۳۰۸).

کشاورزی پایدار دستاورد یک سلسله فعالیت‌های برنامه‌ریزی شده‌ی مرتبط و هماهنگ به منظور اعمال

فرصت‌ها و تهدیدها به وسیله‌ی بهره‌برداران کشاورزی مردم) و کارشناسان (۱۵۰ نفر) مشخص شده و نتایج حاصله در سطح سازمانی و کارشناسی در قالب بخش واحد کشاورزی تلفیق و جمع‌بندی شد. تلفیق و جمع بندی مطالب در هر سطح با برگزاری یک سلسله جلسه تخصصی صورت گرفت.

ابتدا عوامل موجود در چهار مؤلفه، به وسیله‌ی مردم و کارشناسان تعیین گردید، سپس از طریق میانگین‌گیری از نظرات داده شده‌ی مردم و کارشناسان، به هر عامل، امتیاز آن تعیین شد. توضیح اینکه امتیاز به دست آمده به هر عامل از طریق پرسش‌نامه به دست آمده؛ به این صورت که عوامل تعیین شده به وسیله‌ی خود مردم و کارشناسان در مرحله‌ی بعد، در قالب سؤالات پرسش‌نامه وزن‌دهی شده و میانگین جواب سؤالات مربوط به هر عامل، امتیاز آن عامل به حساب آمد. در مرحله‌ی بعد، برای ارزیابی عوامل خارجی و داخلی به هر عامل یک ضریب وزنی بین صفر (بی‌اهمیت) تا یک (بسیار مهم) اختصاص داده شد به نحوی که جمع ضرایب وزنی اختصاص داده شده مساوی یک شود (ستون ۳ جداول). (جهت انجام این کار به هر عامل عددی بین ۱ تا ۱۰۰ اختصاص داده و سپس ستون نرمالیزه شد؛ تا وزن‌های بین صفر تا یک برای هر عامل به دست آمده و مجموع اوزان نیز یک شود). سپس برای هر یک از عوامل در ستون وضع موجود، یک امتیاز بین ۱ تا ۵ برای هر عامل نسبت به وضع موجود، منظور گردید (ستون ۴ جداول). امتیاز وزن‌دار (موزون) هر عامل و در نهایت جمع امتیاز وزن‌دار (موزون) محاسبه شد (ضرب ستون ۳ در ستون ۴). برای کمی نمودن استراتژی‌ها از ماتریس QSPM استفاده و سپس بر اساس کمیت حاصل، استراتژی‌ها مقایسه و اولویت‌بندی شدند.

حمایت از کشاورزی، به عنوان راهی برای جلوگیری از کم شدن مشاغل روستایی، حفظ اندازه پایدار جمعیتی که می‌تواند خدمات روستا را نگه دارد و داشتن یک جامعه‌ی محلی با نشاط مطرح می‌شود (هیل، ۱۳۸۸: ۳۶۷). گاتاگ نیز اهمیت بخش کشاورزی را در سه نقش اساسی تأمین‌کننده‌ی غذا و مواد اولیه، تأمین ارز خارجی، نقش مهم در توسعه‌ی بازار می‌داند (گاتاگ، ۱۳۸۰: ۳۸۱). در ایران ارزش تولیدات بخش کشاورزی در ابتدای قرن بیستم در حدود چهار پنجم کل تولیدات کشور را تشکیل می‌داد، امروزه به حدود یک پنجم کل تولیدات ملی تنزل پیدا کرده است. با وجود این کشاورزی هنوز بزرگترین فعالیت اقتصادی غیردولتی را تشکیل می‌دهد (کوپاهی، ۱۳۸۶: ۱۶). در سال ۱۳۸۸ این بخش حدود ۱۳/۷ درصد تولید ناخالص داخلی؛ ۹/۷ درصد ارزش صادرات غیرنفتی، حدود یک پنجم اشتغال، بیش از ۸۱ درصد عرضه غذا و تأمین ۹۰ درصد نیاز مواد اولیه منابع تبدیلی کشاورزی را به خود اختصاص داده است (استاداری خراسان جنوبی، ۱۳۸۹: ۱۳۰).

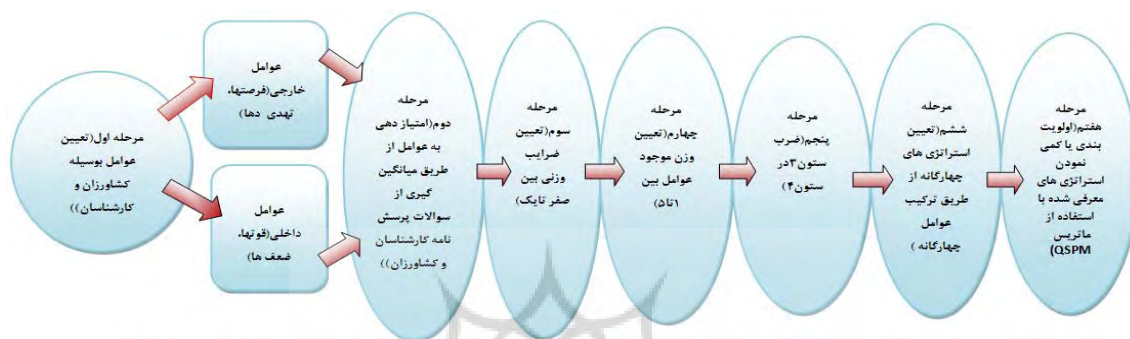
روش تحقیق

این نوع تحقیق با توجه به هدف از نوع کاربردی و از لحاظ ماهیت از نوع تحلیلی-پیمایشی است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از اسناد و مدارک موجود و مطالعات میدانی استفاده و به بررسی وضعیت کلی کشاورزی و پتانسیل‌های موجود در منطقه پرداخته است.

برای بررسی و ارزیابی کمی عوامل داخلی و خارجی در چارچوب دو ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی به ترتیب (IFE^۱ و EFE^۲) در مدل SWOT استفاده شده است. به این صورت که نقاط قوت، ضعف،

قسمت پایانی ذکر شده است). این پروسه طی ۱۷ جلسه تخصصی توسط کارشناسان منتخب، انجام و نتایج حاصله در این زمینه، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

این تکنیک مشخص می‌نماید که کدامیک از گزینه‌های استراتژیک انتخاب شده، امکان‌پذیر می‌باشد و در واقع این استراتژی‌ها را اولویت‌بندی می‌نماید (توضیحات بیشتر در مورد نحوه‌ی ماتریس QSPM در

شکل ۱: مراحل و چگونگی انجام پژوهش

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

نقاط ضعف W	نقاط قوت S	ماتریس SWOT
استراتژی‌های WO	استراتژی‌های SO	فرصت‌ها O
استراتژی‌های WT	استراتژی‌های ST	تهدیدها T

شکل ۲: ماتریس SWOT و نحوه تعیین استراتژی‌ها

مأخذ: افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵: ۹

۳. استفاده از مزیت‌هایی که در فرصت‌ها نهفته است برای جبران نقاط ضعف موجود در منطقه (استراتژی‌های WO)
۴. به حداقل رساندن زیان‌های ناشی از تهدیدها و نقاط ضعف (استراتژی‌های WT)

۱. حداکثر استفاده از فرصت‌ها با استفاده از نقاط قوت (استراتژی‌های SO)
۲. استفاده از نقاط قوت منطقه برای جلوگیری از تهدیدها (استراتژی‌های ST)

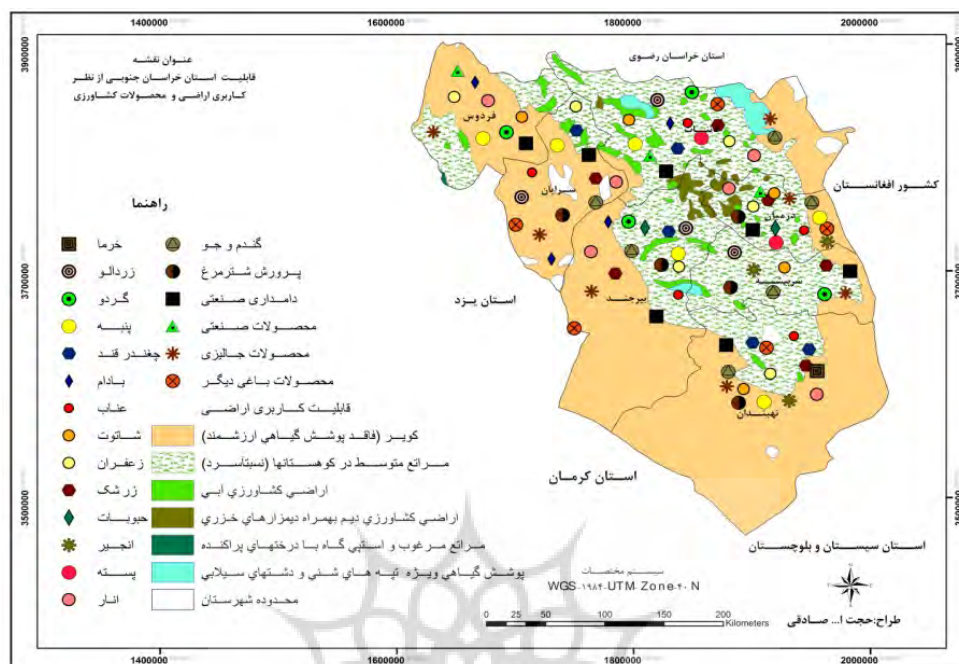
شکل ۳: نمودار تجزیه و تحلیل SWOT و انواع استراتژی‌ها

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

کلیاتی در مورد منطقه‌ی مورد مطالعه و بخش کشاورزی

استان خراسان جنوبی، شرقی‌ترین استان با وسعتی حدود ۸۲۶۰۵ هزار کیلومتر مربع در شرق کشور قرار دارد. این استان بین ۵۷ درجه و ۱ دقیقه تا ۶۰ درجه و ۵۷ دقیقه طول شرقی و ۳۰ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۳۶ دقیقه عرض شمالی قرار گرفته و ۶/۲۲ درصد از مساحت کشور را به خود اختصاص داده است. بر اساس آخرین تقسیمات دارای ۷ شهرستان (بیرجند، قائنات، فردوس، درمیان، سرایان، سربیشه و نهبندان)؛ ۲۰ شهر، ۱۸ بخش، ۴۸ دهستان، ۲۲۲۳ آبادی دارای سکنه و ۵۵۴۹ آبادی خالی از سکنه می‌باشد (راهنمای سرمایه‌گذاری استان خراسان جنوبی، ۱۳۸۶: ۹). به لحاظ آب و هوایی دارای اقلیمی صحرائی ملایم تا آب و

هوای گرم صحرائی با میانگین بارندگی در فصل گرم ۰/۱ میلی‌متر و ۹۵/۱ میلی‌متر در فصل سرد سال می‌باشد. بر اساس آمار سال ۸۵ جمعیت استان ۶۰۰۵۶۸ نفر می‌باشد که در حدود ۲/۲ درصد از نرخ رشد سالیانه جمعیت کشور بالاتر است (سرمد، ۱۳۸۸: ۱۰۶). کشاورزی در استان خراسان جنوبی بر پایه بهره‌برداری از قنوت، چشمه‌ها و چاهها می‌باشد. تعداد قنوت ۳۸۱۶ رشته؛ که در مقایسه با تعداد قنوت کشور (۱۳۳۶۹۱ رشته) قابل توجه است. تعداد بهره‌برداران کشاورزی ۶۹۰۳۵ نفر که ۲/۰۸ درصد بهره‌برداران کشور را تشکیل می‌دهد. مجموعاً ۲۱۴۲۷۴ هکتار زیر کشت محصولات زراعی و باغی می‌باشد که از این میزان ۵۹۵۱۵ هکتار دیم و ۱۳۰۲۳۴ هکتار آبی می‌باشد.

نقشه ۱: قابلیت‌های کشاورزی استان خراسان جنوبی از لحاظ کاربری و محصولات

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

مدیریت و انجام عملیات اصلاحی در زمینه منابع آب، حدود ۴۳۰ هزار هکتار از اراضی موجود را می‌توان زیرکشت برد؛ به تعبیری امکان افزایش سطح زیرکشت تا بیش از ۲/۵ برابر فعلی وجود دارد. شرایط اقلیمی منحصر به فرد استان در کشت محصولات استراتژیک، وجود فلور غنی و متنوع گیاهی نیز از دیگر قابلیت‌های آن می‌باشد (جهاد کشاورزی، ۱۳۸۵: ۲۷).

یافته‌های تحقیق

۱- تحلیل عوامل داخلی (قوت‌ها، ضعف‌ها) و عوامل خارجی (فرصت‌ها، تهدیدها)

با توجه به نتایج جدول شماره ۱ (۱)، مهم‌ترین فرصت‌هایی که بخش کشاورزی در استان خراسان جنوبی از دیدگاه پرسش‌شوندگان (بهره‌برداران کشاورزی و مسؤولان) با آن روبه‌رو می‌باشد در ۱۶ مورد قرار می‌گیرد، که عامل تجربه‌ی موفق اجرای طرح ساماندهی نظام خرده‌دهقانی و وجود الگوهای موفق در

گندم، جو، چغندر قند، حبوبات و محصولات صنعتی (کلزا، گلرنگ و...) از مهم‌ترین محصولات زراعی و زرشک، زعفران، عنب، پسته، بادام، انار، انجیر، شاتوت و میوه‌های گرمسیری و... از محصولات مهم باغی است. این استان در تولید چغندر قند، رتبه‌ی هشتم کشور را داشته و رتبه‌ی اول تولید محصولات باغی زرشک با ۶۴۴۲ هکتار سطح زیرکشت و تولید ۸۴۰۸ تن و عنب با ۶۹۹ هکتار با تولید سالانه ۱۸۶۶ تن و رتبه‌ی دوم تولید زعفران را با سطح زیرکشت ۱۰۵۵۴ هکتار در کشور با تولید ۵۰ تن زعفران خشک دارا می‌باشد. در بخش شیلات (۱۲۷ مزرعه پرورش ماهی با تولید سالانه ۱۸۲ تن)، دامداری (تعداد دام ۲۸۱۸۹۲ رأس)، پرورش مرغ گوشتی و تخم‌گذار (۱۵۴۰۵۴ تن)، به صورت سنتی و صنعتی انجام می‌پذیرد (استاندارداری خراسان جنوبی، ۱۳۸۹: ۱۳۳). استعدادها و قابلیت‌های کشاورزی منطقه علاوه بر آنچه که گفته شد، فراوان است؛ به گونه‌ای که بر اساس مطالعات انجام شده با

با امتیاز وزنی ۰/۱۳۹۸ و ۰/۱۲۲۴ قرار دارند. همچنین دو عامل امکان استفاده از آب‌های غیرمتعارف در بخش کشاورزی، صنعت اکوتوریسم در عرصه‌های منابع طبیعی، عشایری، گردشگری در بسیاری از نقاط روستایی (جنگل، کویر، پارک‌های جنگلی، مناظر طبیعی)؛ با امتیاز وزنی به ترتیب ۰/۰۱۸۴ و ۰/۰۲۹۴ قرار می‌گیرند، که به عنوان بی‌اهمیت‌ترین فرصت‌های کشاورزی منطقه محسوب می‌شوند.

این زمینه با امتیاز وزنی ۰/۱۸۶۴ در درجه‌ی اول مؤلفه‌ها قرار می‌گیرد و با اهمیت‌ترین فرصت در بخش کشاورزی می‌باشد. در رتبه‌ی دوم و سوم عوامل شرایط اقلیمی مناسب (تابستان طولانی - شدت و مدت تابش تشعشعات خورشیدی)، وجود محصولات خاص و زمینه توسعه کاشت علوفه و عامل وجود مراکز آموزش عالی متعدد برای پرورش نیروهای متخصص و وجود تعداد قابل توجه فارغ‌التحصیلان رشته‌های کشاورزی به ترتیب

جدول ۱: عوامل استراتژیک خارجی (فرصت‌ها)

امتیاز وزن‌دار	امتیاز وضع موجود	نسبت به یک	امتیاز	عوامل استراتژیک (فرصت‌ها)
۰/۰۶۴	۲	۰/۰۳۲	۲/۳	۱- نگاه مثبت و منطقی مسئولین و برنامه‌ریزان به بخش کشاورزی
۰/۱۵۶	۳	۰/۰۵۲	۲/۵	۲- افزایش روزافزون تقاضا برای محصولات کشاورزی
۰/۱۳۹۸	۳	۰/۰۴۶۶	۴/۶۶	۳- شرایط اقلیمی مناسب (تابستان طولانی - شدت و مدت تابش و..)
۰/۱۸۶۴	۴	۰/۰۴۶۶	۴/۶۶	۴- تجربه موفق اجرای طرح ساماندهی نظام خرده‌دهقانی و وجود الگوهای موفق در این زمینه
۰/۰۴۶۲	۳	۰/۰۱۵۴	۱/۵۴	۵- امکان تبدیل دامداری‌های سنتی به نیمه‌صنعتی و صنعتی
۰/۰۱۸۴	۴	۰/۰۰۴۶	۰/۴۶	۶- امکان استفاده از آب‌های غیر متعارف در بخش کشاورزی
۰/۱۲۲۴	۴	۰/۰۳۰۶	۳/۰۶	۷- وجود مراکز آموزش عالی متعدد برای پرورش نیروهای متخصص و وجود فارغ‌التحصیلان زیاد
۰/۰۸۸۲	۳	۰/۰۲۹۴	۲/۹۴	۸- امکان افزایش ارزش محصولات کشاورزی از طریق بهبود کیفیت و فرآوری مناسب
۰/۰۸۵۸	۳	۰/۰۲۸۶	۲/۸۶	۹- وجود ظرفیت‌های خالی و مناسب در توسعه مکانیزاسیون کشاورزی و صنایع تبدیلی و تکمیلی
۰/۰۷۵۲	۴	۰/۰۱۸۸	۱/۸۸	۱۰- وجود رسانه‌های جمعی به منظور اطلاع‌رسانی، آموزش، بیش‌آگاهی کشاورزان و تبادل افکار
۰/۰۵۰۴	۲	۰/۰۲۵۲	۲/۵۲	۱۱- علاقه عمومی در استان به فعالیت در بخش کشاورزی
۰/۰۳۷۲	۳	۰/۰۱۲۴	۱/۲۴	۱۲- وجود فرودگاه، بازارچه های مرزی و گمرک برای امر صادرات محصولات کشاورزی
۰/۰۸۵	۵	۰/۰۱۷	۱/۷	۱۳- بازار مصرف استان سیستان و بلوچستان و سایر استان‌ها برای صنعت مرغ استان
۰/۰۲۹۴	۱	۰/۰۲۹۴	۲/۹۴	۱۴- صنعت اکوتوریسم در عرصه‌های منابع طبیعی، عشایری، گردشگری در بسیاری از نقاط
۰/۰۵۰۴	۳	۰/۰۱۶۸	۱/۶۸	۱۵- ۸۰۰۰ منبع آبی و امکان توسعه آبی‌پروری
۰/۰۳۸۴	۴	۰/۰۰۹۶	۰/۹۶	۱۶- امکان توسعه زنبورداری و تولید عسل ممتاز
۱,۳۷۳۲	۵۱	۰,۴۴	۴۰,۴	جمع (بدون گرد کردن)

امتیاز ۰/۱۱۰۸ و ۰/۱۳۶۲ در درجه‌های دوم و سوم تهدید قرار دارند. به علاوه گزینه‌ی عدم حاکمیت مدیریت تقاضای آب کشاورزی و عدم تحویل حجمی آب به بهره‌برداران کشاورزی با گرفتن امتیاز ۰/۰۴ بی‌اهمیت‌ترین عامل در بین نقاط تهدید بخش کشاورزی شناخته شد. گزینه خطر ورود آفات و امراض نباتی و دامی از مرزها به استان با امتیاز وزنی ۰/۰۴۶۲ در رتبه‌ی بعدی کم اهمیت‌ترین تهدیدها به شمار می‌رود ذکر این نکته مهم می‌باشد که کل نقاط تهدید بررسی شده در ۱۲ مورد خلاصه شده است.

بر اساس عوامل خارجی در جدول شماره‌ی (۲) در زمینه‌ی تهدیدات بخش کشاورزی در منطقه‌ی مورد مطالعه در جهت رسیدن به اهداف توسعه‌ی پایدار، مؤلفه‌ی عدم تناسب اعتبارات آبخیزداری و احداث شبکه‌های آبیاری با عرصه وسیع کار به‌عنوان مهم‌ترین گزینه در بین نقاط تهدید به شمار می‌رود که امتیاز ۰/۲۲۰۸ را به خود گرفته است. همچنین مؤلفه‌های افت کمی و کیفی منابع آب و خاک و عدم تعادل در آبخوان‌ها و سبک بودن بافت خاک و ناپایدار بودن ساختمان خاک غالب اراضی کشاورزی استان با کسب

جدول ۲: عوامل استراتژیک خارجی (تهدیدها)

امتیاز وزن دار	امتیاز وضع موجود	نسبت به یک	امتیاز	عوامل استراتژیک (تهدیدها)
۰/۰۷۴	۲	۰/۰۳۷	۳/۷	۱- عدم هماهنگی در بخش تعاون استان
۰/۱۰۶۸	۳	۰/۰۳۵۶	۳/۵۶	۲- خشکسالی‌های پی در پی، کمبود و پراکنش نامناسب زمانی و مکانی بارندگی، سیل، طوفان‌های شن و باد ۱۲۰ روزه
۰/۰۹۱۲	۲	۰/۰۴۵۶	۴/۵۶	۳- برداشت غیرمعارف از منابع آبی استان با راندمان پایین
۰/۰۵۸	۲	۰/۰۲۹	۲/۹	۴- وجود شغل‌های کاذب و درآمدزا در مقایسه با کشاورزی (قاچاق سوخت، کالا، مواد مخدر)
۰/۰۴۶۲	۳	۰/۰۱۵۴	۱/۵۴	۵- خطر ورود آفات و امراض نباتی و دامی از مرزها به استان
۰/۰۹۹۲	۴	۰/۰۲۴۸	۲/۴۸	۶- افزایش روند بیابانزایی و رشد گونه‌های مهاجم و غیرخوشخوراک به دلیل چرای بی‌رویه در مراتع
۰/۰۹۲۴	۳	۰/۰۳۰۸	۳/۰۸	۷- عدم هماهنگی دستگاه اجرایی در بهره‌وری منابع طبیعی و برخورد‌های سیاسی
۰/۲۲۰۸	۴	۰/۰۵۵۲	۵/۵۲	۸- عدم تناسب اعتبارات آبخیزداری و احداث شبکه‌های آبیاری با عرصه وسیع کار
۰/۱۳۶۲	۳	۰/۰۴۵۴	۴/۵۴	۹- افت کمی و کیفی منابع آب و خاک و عدم تعادل در آبخوان‌ها
۰/۱۰۸	۲	۰/۰۵۴	۵/۴	۱۰- توسعه‌نیافتگی پایدار روستاها و جوامع عشایری و فقدان عوامل نگهداشت جمعیت و کم‌توجهی دستگاه‌های اجرایی
۰/۰۴	۲	۰/۰۲	۲	۱۱- عدم حاکمیت مدیریت تقاضای آب کشاورزی و عدم تحویل حجمی آب به بهره‌برداران کشاورزی
۰/۱۱۰۸	۲	۰/۰۵۵۴	۵/۵۴	۱۲- سبک بودن بافت خاک و ناپایدار بودن ساختمان خاک غالب اراضی کشاورزی استان
۲/۶۶۷۶	۳۲	۰۴۴۸۲	۴۴،۸۲	جمع (بدون گرد کردن)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

شهرستان‌های قائن و بیرجند که دارای پتانسیل بالایی در محصولات زرشک و زعفران می‌باشند قرار می‌گیرد. این عامل امتیاز بالای ۰/۱۹۴۴ را در بین ۱۳ قوت معرفی شده کسب کرده است. در رتبه‌های دوم و سوم

در جدول شماره‌ی (۳) که در زمینه‌ی نقاط قوت کشاورزی منطقه‌ی خراسان جنوبی می‌باشد. مهم‌ترین نقطه قوت، پتانسیل بالای تولید محصولات باغی (زرشک، زعفران، عناب، زیتون و...) در منطقه به ویژه

گرفته‌اند. علاوه بر این عوامل توسعه‌ی شبکه‌ی قرنطینه‌ای در مرزها و مناطق با وزن ۰/۰۳۰۶ و تجربه و دانش بومی در بخش کشاورزی با امتیاز ۰/۰۵۶ در رتبه‌های آخر یعنی بی‌اهمیت‌ترین و ضعیف‌ترین نقاط قوت قلمداد می‌شوند.

نقاط قوت بخش کشاورزی استان، عامل استراتژیک جمعیت بالای روستایی و عشایری (۴۸٪ جمعیت استان)؛ و وجود شبکه گسترده تعاونی اعم از روستایی، تولید، سهامی‌زراعی و تشکل‌های بخش کشاورزی و... با امتیاز وزنی به ترتیب ۰/۱۵۱۸ و ۰/۱۴۹۶ قرار

جدول ۳: عوامل استراتژیک داخلی (قوت‌ها)

امتیاز وزن‌دار	امتیاز وضع موجود	نسبت به یک	امتیاز	عوامل استراتژیک (قوت‌ها)
۰/۱	۲	۰/۰۵	۵	۱- تنوع اقلیمی و گستردگی عرصه فعالیت‌های بخش کشاورزی و منابع غنی ژنتیکی و گونه‌های گیاهی، دامی
۰/۱۳۶	۴	۰/۰۳۴	۳/۴	۲- اراضی مستعد برای توسعه کشاورزی در برخی دشت‌ها
۰/۱۳۰۲	۳	۰/۰۴۳۴	۴/۳۴	۳- پتانسیل استفاده از منابع طبیعی در بخش‌هایی مانند گیاهان دارویی، صنعتی، خوراکی و تولید علوفه
۰/۱۲۴۸	۳	۰/۰۴۱۶	۴/۱۶	۴- امکانات مطالعاتی، تحقیقاتی، پژوهشی، آموزشی و ترویجی در بخش کشاورزی
۰/۰۵۶	۲	۰/۰۲۸	۲/۸	۵- تجربه و دانش بومی در بخش کشاورزی
۰/۱۹۴۴	۴	۰/۰۴۸۶	۴/۸۶	۶- پتانسیل بالای تولید محصولات باغی (زرشک، زعفران، عناب، زیتون و ...)
۰/۱۴۹۶	۴	۰/۰۳۷۴	۳/۷۴	۷- وجود شبکه گسترده تعاونی اعم از روستایی، تولید، سهامی‌زراعی و تشکل‌های بخش کشاورزی و ...
۰/۲۵	۵	۰/۰۵	۵	۸- وجود ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل در زمینه تولید، فرآوری و عرضه گوشت مرغ
۰/۰۳۰۶	۳	۰/۰۱۰۲	۱/۰۲	۹- توسعه شبکه قرنطینه‌ای در مرزها و مناطق
۰/۰۷۶۸	۴	۰/۰۱۹۲	۱/۹۲	۱۰- توان کارشناسی بالا در تشخیص و کنترل بیماری‌های گیاهی و دامی
۰/۱۵۱۸	۳	۰/۰۵۰۶	۵/۰۶	۱۱- جمعیت بالای روستایی و عشایری (۴۸٪ جمعیت استان)
۰/۱۰۲	۵	۰/۰۲۰۴	۲/۰۴	۱۲- اجرای موفق پروژه‌های ملی و بین‌المللی در ۱۳- راستای توسعه پایدار بخش کشاورزی
۰/۱۴۳۲	۴	۰/۰۲۵۸	۳/۵۸	۱۳- تولید ارگانیک محصولات کشاورزی خاص استان
۱,۶۴۵۴	۴۶	۰,۴۵۹۲	۴۵,۹۲	جمع (بدون گرد کردن)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰.

بودن سطح مکانیزاسیون استان با امتیاز وزنی ۰/۱۶۰۸ و مؤلفه‌ی پایین بودن میزان راندمان آبیاری و بهره‌وری عوامل تولید (آب و خاک) و عملکرد در واحد سطح و بالا بودن هزینه‌های تولید با امتیاز وزنی ۰/۱۲ در رتبه‌های دوم و سوم قرار می‌گیرند. همچنین مؤلفه‌ی عدم وجود تشکل‌های صنفی در بخش و مشکلات قیمت‌گذاری و بازرگانی محصولات کشاورزی امتیاز ۰/۰۴۵۶ را کسب کرده، که در واقع بی‌اهمیت‌ترین نقطه ضعف در منطقه شناخته شده و نسبت به دیگر عوامل کمتر مورد توجه می‌باشد.

با در نظر گرفتن تجزیه و تحلیل جدول شماره‌ی (۴)، کلیه عوامل و نقاط ضعف کشاورزی منطقه در ۱۲ عامل گنجانده شده است، که مؤلفه‌ی کمبود آمار و منابع اطلاعاتی صحیح و منسجم و بهنگام در خصوص منابع پایه و تولیدات در بخش کشاورزی در منطقه‌ی مورد مطالعه با امتیاز وزنی ۰/۱۷۱۶ به عنوان مهم‌ترین نقطه ضعف کشاورزی استان خراسان جنوبی قلمداد می‌شود؛ که بحث نیازمندی مطالعات و بررسی‌های گوناگون را طلب می‌کند. دو مؤلفه‌ی دیگر یعنی مؤلفه‌ی خرده‌مالکی شدید، بالا بودن سن، پایین بودن سواد، توان جسمی و مالی بهره‌برداران و همچنین پایین

جدول ۴: عوامل استراتژیک داخلی (ضعفها)

امتیاز وزن دار	امتیازوضع موجود	نسبت به یک	امتیاز	عوامل استراتژیک (ضعفها)
۰/۱۷۱۶	۳	۰/۰۵۷۲	۵/۷۲	۱- کمبود آمار و منابع اطلاعاتی صحیح و منسجم و بهنگام در خصوص منابع پایه و تولیدات در بخش کشاورزی
۰/۱۶۰۸	۳	۰/۰۵۳۶	۵/۳۶	۲- خرده مالکی شدید، بالا بودن سن، پایین بودن سواد، توان جسمی و مالی بهره برداران و پایین بودن بودن سطح مکانیزاسیون استان
۰/۱۲	۲	۰/۰۶	۶	۳- پایین بودن میزان راندمان آبیاری و بهره‌وری عوامل تولید (آب و خاک) و عملکرد در واحد سطح و بالا بودن هزینه‌های تولید
۰/۰۷۵۶	۳	۰/۰۲۵۲	۲/۵۲	۴- کاشت سنتی بسیاری از محصولات کشاورزی با آب خواهی بالا و عدم رعایت الگوی کشت
۰/۰۷۰۸	۲	۰/۰۳۵۴	۳/۵۴	۵- بهره‌برداری بی‌رویه - حفاظت ناکافی و تخریب جنگل‌ها و مراتع و افزایش روند بیابان‌زایی و کاهش توان بیولوژیک خاک
۰/۰۶۶۴	۲	۰/۰۳۳۲	۲/۳۲	۶- وجود ضایعات بالای محصولات کشاورزی در مراحل مختلف تولید
۰/۰۹	۳	۰/۰۳	۳	۷- کمبود انبارهای ذخیره محصولات کشاورزی و سردخانه‌های بزرگ و صنایع تبدیلی
۰/۰۶۹۲	۲	۰/۰۳۴۶	۳/۴۶	۸- حضور کم‌رنگ بهره‌برداران در نیازسنجی و برنامه‌ریزی بخش و حاکمیت تصمیم بالا به پایین
۰/۰۴۵۶	۱	۰/۰۴۵۶	۴/۵۶	۹- عدم وجود تشکل‌های صنفی در بخش و مشکلات قیمت‌گذاری و بازرگانی محصولات کشاورزی
۰/۰۶	۲	۰/۰۳	۳	۱۰- کارآمدی پایین تشکل‌های بخش کشاورزی و حمایت ناکافی از آنها
۰/۰۵۴	۳	۰/۰۱۸	۱/۸	۱۱- فقدان ساز و کار هدایت برنامه جامع کشت سالانه (الگوی کشت)
۰/۰۷۶	۲	۰/۰۳۸	۳/۸	۱۲- پایین بودن سطح بیمه محصولات کشاورزی و دام
۱,۴۲	۲۸	۰,۵۳۹۸	۵۳,۹۸	جمع (بدون گرد کردن)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰.

تعیین استراتژی‌های چارچوب سوات (SWOT)

SO با استفاده از نقاط قوت داخلی می‌توان از فرصت‌های خارجی حداکثر بهره‌برداری را نماید. هر سازمان علاقه‌مند است که همیشه در این موقعیت قرار داشته باشد تا بتواند با بهره‌گیری از نقاط قوت داخلی از فرصت‌ها و رویدادهای خارجی حداکثر استفاده را بنماید. معمولاً سازمان‌ها برای رسیدن به چنین موقعیتی سعی می‌کنند در زنجیره‌ی ارزش دارای‌ها، دارای‌های پایه‌ی خود را تبدیل به شایستگی کلیدی و نتیجتاً مزیت رقابتی نمایند.

برای ارائه‌ی استراتژی در چارچوب مدل موجود، از چهار نوع استراتژی شامل استراتژی‌های رقابتی-تهاجمی، تنوع، بازنگری و تدافعی استفاده شده، است. توضیح اینکه برای ارائه‌ی هر نوع استراتژی، دو یا چند مؤلفه از عوامل موجود که همدیگر را تحت پوشش قرار داده و یا در ارتباط می‌باشند، در نظر گرفته شد. سپس در راستای این عوامل ترکیب شده، بهترین استراتژی‌ها برای منطقه‌ی مورد مطالعه مشخص و در نهایت رتبه‌بندی عوامل صورت گرفت. در اجرای استراتژی‌های

جدول ۵: استراتژی‌های رقابتی/تهاجمی SO (فرصت‌ها و قوت‌ها)

ترکیب عوامل مورد نظر		نوع استراتژی
S قوت	O فرصت	استراتژی SO
S2, S12	O4, O14	بهره‌گیری از اقدامات موفق آبخوانداری و آبخیزداری در راستای جذب و توسعه اکوتوریسم در استان
S6	O15, O16	توسعه‌ی آبی‌پروری و زنبورداری با عنایت به منابع متعدد آبی و کیفیت عسل تولیدی
S8	O3, O12	افزایش صادرات فرآورده‌های گوشتی به استان سیستان و بلوچستان و غیره با عنایت به وجود چرخه کامل گوشت در خراسان جنوبی
S6, S13	O11	بهبود و توسعه صادرات محصولات با مزیت نسبی کشاورزی استان (زرشک، زعفران، عناب، انار و غیره) با عنایت به تولید ارگانیک محصولات کشاورزی
S7	O7	توسعه مکانیزاسیون بخش کشاورزی با توجه به وجود شبکه‌های گسترده تعاونی و تشکل‌های بخش کشاورزی
S2, S7	O2	سازماندهی نظام خرده مالکی با توجه به وجود شبکه‌های گسترده تعاونی و تشکل‌های بخش کشاورزی و اراضی مستعد
S12	O2	اجرای پروژه‌های توسعه‌ی پایدار کشاورزی با عنایت به اجرای موفق پروژه‌های ملی یا بین‌المللی در این زمینه

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰.

سازمان‌ها در اجرای استراتژی‌های ST می‌کوشند تا با تأثیر منفی تهدیدات خارجی بر سازمان، ساز و استفاده از نقاط قوت داخلی خود برای جلوگیری از کارهایی را در پیش بگیرد و یا تهدیدات را از بین ببرند.

جدول ۶: استراتژی‌های تنوع ST (تهدیدها و قوت‌ها)

ترکیب عوامل مورد نظر		نوع استراتژی
S قوت	T تهدید	استراتژی ST
S1, S3	T1	ایجاد ساز و کار مناسب با معیارهای فنی و علمی برای تخصیص اعتبارات کافی به بخش کشاورزی و منابع طبیعی با استفاده از گستردگی فعالیت‌های بخش کشاورزی استان و پتانسیل استفاده از منابع طبیعی در بخش‌های مختلف گیاهان دارویی و غیره
S4, S5, S9	T4, T6, T13	برنامه‌ریزی در خصوص پیشگیری و کاهش اثرات خشکسالی و توسعه‌ی سیستم‌های پیش آگهی و شبکه‌های کنترل و مراقبت با عنایت به وجود تجربه و دانش بومی در بخش کشاورزی و وجود مراکز تحقیقاتی و پژوهشی در استان
S11	T5, T9, T11	بهره‌گیری از روان آب‌ها و توسعه اقدامات آبخیز داری و آبخوانداری و کنترل بیابان‌زایی
S9	T8	کنترل علف‌های هرز، آفات و بیماری‌های گیاهی، دامی و طیور و مشترک دام و انسان با عنایت به توان کارشناسی بالا در تشخیص و کنترل بیماری‌ها
S2, S10	T5, T12, T14	برداشت متعارف از منابع آب استان با عنایت به نرخ جمعیت بالای روستایی و اراضی مستعد برای توسعه‌ی کشاورزی
S3, S6	T4, T13	توسعه کشت محصولات مزیت‌دار بخش کشاورزی استان با هدف کاهش اثرات خشکسالی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰.

هدف از استراتژی‌های WO این است که سازمان از مزیت‌هایی که در فرصت‌ها نهفته است، در جهت جبران نقاط ضعف استفاده نماید. گاهی در خارج از سازمان فرصت‌های بسیار مناسبی وجود دارد، ولی سازمان به سبب داشتن ضعف داخلی نمی‌تواند از این فرصت‌ها بهره‌برداری نماید.

جدول ۷: استراتژی‌های بازنگری WO (فرصت‌ها و ضعف‌ها)

ترکیب عوامل مورد نظر		نوع استراتژی
W ضعف	O فرصت	استراتژی WO
W1	O5	تهیه بانک اطلاعاتی بخش کشاورزی با توجه به وجود نیروهای متخصص و فارغ‌التحصیلان رشته‌های کشاورزی
W2,W3, W4,W12	O2, O8	اصلاح نظام بهره‌برداری و ساماندهی نظام خرده‌دهقانی با عنایت به وجود الگوهای موفق شرکت‌های سهامی زراعی و شرکت‌های تعاونی
W2, W8	O5	توانمندسازی و افزایش سطح دانش و آموزش فنی کشاورزان استان با عنایت به وجود مراکز تحقیقاتی، آموزشی و ترویجی متعدد سازمان
W3, W4, W13	O5,O9	افزایش راندمان آبیاری و بهره‌وری آب و خاک با توجه به وجود مراکز آموزشی، تحقیقاتی و نیز نگاه مثبت مسؤولین به بخش کشاورزی
W2, W4, W11,W13	O2, O5 O7,O8	توسعه‌ی طرح جامع مکانیزاسیون و اصلاح الگوی کشت با عنایت به الگوی موفق شرکت‌های سهامی زراعی و وجود مراکز آموزشی و تحقیقاتی استان
W6, W7	O17	تکیه بر توسعه واحد‌های فرآوری و کاهش ضایعات محصولات کشاورزی از تولید تا مصرف و توسعه سطح انبارهای ذخیره محصولات کشاورزی و سردخانه‌های بزرگ با عنایت به افزایش روزافزون تقاضا برای محصولات کشاورزی در استان
W14	O10	تقاضا محور نمودن تحقیقات و آموزش کشاورزی با عنایت به وجود مراکز تحقیقاتی و آموزشی و نیز علاقه عمومی به فعالیت در بخش کشاورزی
W12, W15	O3, O6, O13	تبدیل بخشی از دامداری‌های سنتی به صنعتی با هدف کاهش اتکای دامداران و عشایر به مراتع و دام سبک

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰.

حالتی سازمان استراتژی‌های مختلفی از قبیل: انحلال، واگذاری، کاهش عملیات، ادغام و مشابه آن را برمی‌گزینند و در هر صورت سعی می‌کنند از چنین وضعیتی پرهیز نمایند.

هدف سازمان‌ها در اجرای استراتژی‌های WT کم کردن نقاط ضعف داخلی و پرهیز از تهدیدات ناشی از محیط خارجی است. سازمانی که بیشترین عواملش در این قسمت متمرکز باشد وضعیت مناسبی نداشته و در موضع مخاطره‌آمیزی قرار خواهد گرفت. در چنین

جدول ۸: استراتژی‌های تدافعی WT (تهدیدها و ضعف‌ها)

ترکیب عوامل مورد نظر		نوع استراتژی
W ضعف	T تهدید	استراتژی WT
W1	T4, T9, T10	تهیه بانک آمار و منابع اطلاعاتی در بخش‌های مختلف کشاورزی با توجه به عدم هماهنگی دستگاه‌های اجرایی، خشکسالی‌های پی در پی و...
W9,W10	T2	شکل‌گیری تشکل‌های صنفی بخش کشاورزی با عنایت به وجود مشکلات قیمت‌گذاری و بازرگانی محصولات کشاورزی
W4	T4, T5, T12, T14, T15	افزایش بهره‌وری از منابع آبی و تدوین الگوی کشت با عنایت به کاشت سنتی بسیاری از محصولات کشاورزی با آب خواهی بالا
W5	T7, T9	کاهش روند بیابانزایی با عنایت به بهره‌برداری بی‌رویه و غیر اصولی از اراضی
W9	T3	ایجاد هماهنگی بین بخش‌های تعاون استان با توجه به وجود خرده‌مالکی و کارآمدی پایین تشکل‌های بخش کشاورزی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰.

اولویت‌بندی یا کمی نمودن استراتژی‌های معرفی شده با استفاده از ماتریس^۱ QSPM

برای کمی نمودن استراتژی‌ها از ماتریس QSPM استفاده شده است. به‌گونه‌ای که بر اساس کمیت حاصل، استراتژی‌ها مقایسه و اولویت‌بندی شدند. در واقع این تکنیک مشخص می‌نماید که کدامیک از مؤلفه‌های استراتژیک انتخاب شده، امکان‌پذیر و واقعیت پیدا می‌کند. این تکنیک نیز مانند اکثر تکنیک‌ها و ابزارها نیازمند یک قضاوت خوب، خبرگی و آگاهی می‌باشد. این ماتریس برای ارزیابی امکان‌پذیری و پایداری راهکارهای پیشنهادی در مواجهه با شرایط محیطی و وضع موجود سازمان می‌باشد. روش کار به این صورت است که در مرحله‌ی اول فرصت‌ها و تهدیدات خارجی و قوت‌ها و ضعف‌های داخلی را در ستون راست QSPM فهرست کرده، این اطلاعات باید مستقیماً از ماتریس‌های EFE و IFE حاصل شوند. حداقل ۱۰ عامل بحرانی موفقیت خارجی و ۱۰ عامل بحرانی موفقیت داخلی باید در ماتریس QSPM ارائه شود. در مرحله‌ی دوم برای هر عامل بحرانی موفقیت امتیازی در نظر گرفته می‌شود. این امتیازات با توجه به ماتریس‌های IFE و EFE می‌باشد و در ستون دوم در برابر عوامل بحرانی موفقیت قرار داده می‌شوند. در مرحله‌ی سوم با در نظر گرفتن مرحله‌ی دوم فرموله کردن، یعنی مرحله‌ی تلفیق و ترکیب، استراتژی‌های شدنی و قابل اجرا در نظر گرفته می‌شود و آنها را در ردیف بالای ماتریس QSPM قرار می‌دهند. در مرحله‌ی چهارم امتیازهای جذابیت AS تعیین می‌شود و آنها را به صورت مقادیر عددی که نشان‌دهنده‌ی جذابیت نسبی هر استراتژی می‌باشند، تعریف می‌کنند. امتیاز جذابیت، با در نظر گرفتن هم‌زمان عوامل بحرانی موفقیت و طرح این سؤال حاصل می‌شود که " آیا این عامل در انتخاب استراتژی مذکور اثر

می‌گذارد؟ " پاسخ داده شده اگر مثبت باشد در یک کلاس‌بندی بین عدم جذابیت تا بسیار جذاب از امتیاز ۱ تا ۴ قرار می‌گیرد. در مرحله‌ی پنجم، جمع امتیازهای جذابیت‌ها را به دست آورده، این کار با ضرب امتیاز هر عامل در امتیاز جذابیت در هر ردیف حاصل می‌شود و نشان‌دهنده‌ی جذابیت نسبی آن استراتژی می‌باشد. امتیاز بالاتر به معنای جذابیت بیشتر آن استراتژی است. در جدول زیر نتایج پایانی محاسبات نتایج ذکر شده است. بر اساس تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته کل استراتژی‌های ارائه شده در ۲۶ مورد گنجانده می‌شود که اولویت اول با استراتژی افزایش بهره‌وری از منابع آبی و تدوین الگوی کشت با عنایت به کاشت سنتی بسیاری از محصولات کشاورزی با آب‌خواهی بالا می‌باشد که بر اساس ماتریس QSPM امتیاز بالای ۱۵/۶۵۹۸ را کسب کرده است. استراتژی‌های برداشت متعارف از منابع آب استان با عنایت به نرخ جمعیت بالای روستایی و اراضی مستعد برای توسعه‌ی کشاورزی، برنامه‌ریزی در خصوص پیشگیری و کاهش آثار خشکسالی و توسعه...، کاهش روند بیابان‌زایی با عنایت به بهره‌برداری بی‌رویه و غیراصولی از اراضی، ایجاد ساز و کار مناسب با معیارهای فنی و علمی برای تخصیص اعتبارات کافی به ترتیب با کسب امتیازات ۱۵/۴۲۴۲، ۱۵/۱۴۰۲، ۱۵/۰۷۰۶، ۱۵/۰۶۳۸ در رتبه‌های بالای جدول یعنی ۲ تا ۵ قرار گرفته‌اند. همچنین راهبرد بهره‌گیری از اقدامات موفق آبخوان‌داری و آبخیزداری در راستای جذب و توسعه اکوتوریسم در استان با امتیاز ۶/۳۶۰۲ به عنوان کم‌اهمیت‌ترین استراتژی مشخص گردید.

مؤلفه‌های توسعه‌ی آبی‌پروری و زنبورداری با عنایت به منابع متعدد آبی و کیفیت عسل تولیدی، توانمندسازی و افزایش سطح دانش و آموزش فنی کشاورزان استان با عنایت به وجود مراکز تحقیقاتی، آموزشی و ترویجی متعدد سازمان، افزایش صادرات

فرآورده‌های گوشتی به استان سیستان و بلوچستان و غیره با عنایت به وجود چرخه کامل گوشت در خراسان جنوبی، بهبود و توسعه صادرات محصولات با مزیت نسبی کشاورزی استان (زرشک، زعفران، عناب، انار و غیره) با عنایت به تولید ارگانیک محصولات کشاورزی

استان، وجود فرودگاه، بازارچه‌های مرزی و گمرک (قرنطینه) به ترتیب با کسب کمترین امتیازات در رتبه‌های بعدی کم‌اهمیت‌ترین استراتژی‌ها قرار می‌گیرند.

جدول ۹: اولویت‌بندی استراتژی‌ها بخش کشاورزی استان خراسان جنوبی

ردیف	عنوان استراتژی‌ها بر اساس اولویت	امتیاز QSPM
۱	افزایش بهره‌وری از منابع آبی و تدوین الگوی	۱۵/۶۵۹۸
۲	برداشت متعارف از منابع آب استان با عنایت	۱۵/۴۲۴۲
۳	برنامه‌ریزی درخصوص پیشگیری و کاهش	۱۵/۱۴۰۲
۴	کاهش روند بیابانزایی با عنایت به	۱۵/۰۷۰۶
۵	ایجاد سازو کار مناسب با معیارهای فنی	۱۵/۰۶۳۸
۶	سازماندهی نظام خرده‌مالکی با توجه	۱۵/۰۶۳۴
۷	شکل‌گیری تشکل‌های صنفی بخش	۱۴/۶۴۱
۸	توسعه کشت محصولات مزیت‌دار	۱۴/۳۸۸۶
۹	تهیه بانک آمار و منابع اطلاعاتی	۱۴/۰۸۲۸
۱۰	ایجاد هماهنگی بین بخش‌های تعاون	۱۴/۰۰۳۴
۱۱	کنترل علف‌های هرز، آفات و بیماری‌های	۱۳/۹۷۳
۱۲	تهیه بانک اطلاعاتی بخش کشاورزی	۱۳/۶۶۷۶
۱۳	توسعه طرح جامع مکانیزاسیون	۱۳/۱۴۴۶
۱۴	بهره‌گیری از روان آبها و توسعه	۱۳/۱۰۲۴
۱۵	اصلاح نظام بهره‌برداری و ساماندهی	۱۲/۹۶۷۸
۱۶	تقاضا محور نمودن تحقیقات و آموزش	۱۲/۸۹۰۸
۱۷	افزایش راندمان آبیاری و بهره‌وری آب	۱۲/۵۱۵۴
۱۸	اجرای پروژه‌های توسعه پایدار کشاورزی	۱۲/۲۰۵۲
۱۹	تبدیل بخشی از دامداری‌های سنتی به	۱۲/۱۸۴۸
۲۰	تکیه بر توسعه واحدهای فرآوری و کاهش	۱۱/۶۱۴۲
۲۱	توسعه مکانیزاسیون بخش کشاورزی با	۱۱/۳۴۵۸
۲۲	بهبود و توسعه صادرات محصولات	۱۰/۹۳۳۶
۲۳	افزایش صادرات فرآورده‌های گوشتی به	۱۰/۱۳۴
۲۴	توانمندسازی و افزایش سطح دانش و	۱۰/۱۱۱۸
۲۵	توسعه آبی‌پروری و زنبورداری با	۹/۵۹۳۲
۲۶	بهره‌گیری از اقدامات موفق آبخوانداری	۶/۳۶۰۲

مأخذ: نگارندگان ۱۳۹۰

نتیجه

با توجه به اینکه عوامل داخلی و خارجی اعم از فرصت‌ها، تهدیدها، قوت‌ها و ضعف‌ها در بخش کشاورزی استان خراسان جنوبی شناسایی و مورد بررسی قرار گرفت، می‌توان نتیجه گرفت که فرصت‌ها و قوت‌های موجود می‌توانند در جهت رفع نقاط ضعف و تهدیدهای شناخته شده مؤثر واقع شوند؛ چرا که منطقه‌ی مورد مطالعه دارای فرصت‌های مختلف همچون امکان استفاده از آب‌های غیرمعارف در بخش کشاورزی، شرایط اقلیمی مناسب (تابستان طولانی- شدت و مدت تابش تشعشعات خورشیدی) وجود محصولات خاص و زمینه‌ی توسعه‌ی کاشت علوفه، تجربه موفق اجرای طرح ساماندهی نظام خرده دهقانی و وجود الگوهای موفق در این زمینه و همچنین نقاط قوتی مانند پتانسیل بالای تولید محصولات باغی (زرشک، زعفران، عناب، زیتون)، وجود شبکه‌ی گسترده تعاونی اعم از روستایی، تولید، سهامی زراعی و تشکل‌های بخش کشاورزی و تولید ارگانیک محصولات کشاورزی خاص استان و... می‌باشد. که بر اساس و با اتکای این موارد توسعه بخش کشاورزی در راستای توسعه‌ی پایدار می‌تواند محقق گردد، در غیر این صورت منطقه با مشکلاتی همچون استفاده نادرست از منابع آب، خاک و غیره روبه‌رو خواهد شد، که البته پیامدهای آن فقط به مسائل محیطی ختم نمی‌شود؛ چرا که نتایج انسانی متفاوتی را نیز به وجود خواهد آورد. از این‌رو با شناخت دقیق پتانسیل‌ها و توان‌های محیطی منطقه و ارائه‌ی راهبردها و استراتژی‌های مطلوب در یک برنامه با زمان تعیین شده، می‌توان توسعه و گسترش کشاورزی را انتظار داشت. از این‌رو ضروری است که برنامه‌ریزی‌ها در جهت نیل به موارد زیر صورت گیرد؛ چرا که در سایه‌ی این موارد کشاورزی منطقه شکل معنادار در راستای توسعه‌ی پایدار به خود می‌گیرد.

۱. کنترل و استفاده‌ی بهینه از سیلاب‌ها و روان آب‌ها به‌منظور ارتقای کیفی و کمی منابع آب زیرزمینی.
۲. حفاظت، احیاء و اصلاح و توسعه پایدار منابع آب و خاک و عرصه‌های منابع طبیعی استان.
۳. مدیریت پیشگیری و کاهش آثار خشکسالی (با افزایش سطح پوشش بیمه محصولات کشاورزی و...).
۴. اصلاح نظام بهره‌برداری و شکل‌گیری تشکل‌های صنفی در بخش کشاورزی.
۵. اجرای طرح جامع مکانیزاسیون و کاهش ضایعات محصولات کشاورزی.
۶. ساماندهی نظام خرده‌مالکی و اصلاح الگوی کشت با توجه به شرایط خاص محیطی.
۷. افزایش تولید کمی و کیفی محصولات کشاورزی.
۸. بهره‌گیری از فناوری‌های نوین همراه با استفاده از دانش بومی بخش کشاورزی.
۹. افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی.

منابع

- ۱- ادواردز، ای (۱۳۸۸). کشاورزی پایدار، ترجمه عوض کوچکی، محمدحسینی و ابوالحسن هاشمی دزفولی. نشر جهاد دانشگاهی مشهد. چاپ هفتم. مشهد.
- ۲- اس اس دیلون، جاسبرسینگ (۱۳۸۲). جغرافیای کشاورزی، ترجمه سیاوش دهقانیان و همکاران. نشر دانشگاه مشهد. چاپ سوم. مشهد.
- ۳- استانداری خراسان جنوبی (۱۳۸۹). گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان خراسان جنوبی، نشر مدیریت طرح و برنامه‌ریزی استانداری. بیرجند.
- ۴- استانداری خراسان جنوبی (۱۳۸۶). راهنمای سرمایه‌گذاری استان خراسان جنوبی. نشر مدیریت طرح و برنامه‌ریزی استانداری. بیرجند.
- ۵- پاپلی‌یزدی، محمدحسین؛ محمدمامیر ابراهیمی (۱۳۸۷). نظریه‌های توسعه‌ی روستایی. نشر سمت. چاپ چهارم. تهران.

- ۶- تودارو، مایکل (۱۳۷۸). توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غلامعلی فرجادی. نشر موسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه. چاپ نهم. تهران.
- ۷- جهاد کشاورزی استان خراسان جنوبی (۱۳۸۵): طرح جامع بخش کشاورزی. نشر جهاد کشاورزی، بیرجند.
- ۸- جمعه پور، محمود (۱۳۸۵): مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی روستایی: دیدگاه‌ها و روش‌ها. نشر سمت. چاپ دوم. تهران.
- ۹- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ داوود مهدوی (۱۳۸۵). راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT: دهستان لواسان کوچک، فصلنامه مدرس علوم انسانی. شماره ۲. تهران.
- ۱۰- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ مهدی پورطاهری؛ منوچهر فرج‌زاده؛ وکیل حیدری ساریان (۱۳۸۸). نقش توانمندسازی در توسعه کشاورزی. پژوهش‌های جغرافیای انسانی. شماره ۶۹.
- ۱۱- سرمد، محمد (۱۳۸۸). ژئوپولیتیک استان خراسان جنوبی با نیم‌نگاهی به همسایگی با قطب ژئوپولیتیک، فصلنامه فرهنگی و پژوهشی خراسان جنوبی. شماره ۴. بیرجند.
- ۱۲- شکوری، علی (۱۳۸۸). سیاست‌های توسعه کشاورزی در ایران، نشر سمت. چاپ دوم. تهران.
- ۱۳- طالب، مهدی؛ موسی‌عنبری (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی روستایی. نشر دانشگاه تهران. چاپ سوم. تهران.
- ۱۴- کوپاهی، مجید (۱۳۸۶). اصول اقتصاد کشاورزی. نشر دانشگاه تهران. چاپ یازدهم. تهران.
- ۱۵- گاتاک، ساپراتا (۱۳۸۰). درآمدی بر اقتصاد توسعه، ترجمه زهرا افشاری. نشر دانشگاه الزهرا. چاپ دوم. تهران.
- ۱۶- محمدی، حسین؛ مهدی کاظمی و نفیسه گودرزی (۱۳۸۶). کاربرد GIS در امکان‌سنجی کشت زیتون در استان اصفهان. فصلنامه پژوهش و سازندگی در زراعت و باغبانی. شماره ۷۴. تهران.
- ۱۷- مطیعی‌لنگرودی، حسن (۱۳۸۵). جغرافیای اقتصادی ایران (کشاورزی)، نشر جهاد دانشگاهی مشهد. چاپ چهارم. مشهد.
- ۱۸- هیل، برکلی (۱۳۸۸). اقتصاد کشاورزی و بخش روستایی، ترجمه ولی بریم‌نژاد. نشر آذر برزین. چاپ اول. تهران.
- 19- Mitchel, bruce (2004). Resource and Environmental Management. Oxford university Press. canada.
- 20- Mundy, paul (2006). Sustainable agriculture: Apathway out of poverty for Indias rural poor. publisher Deusche Gesellschaft fur Technische Zusammenarbeit, Eschborn. Germany. www.sustainet.org.
- 21- Roseland, m (2007). Dimension of the eco-city: cites, 14 (4).
- 22- Waring, George. E (2010). The Elements of Agriculyure. publisher Cornell University. NewYork.
- 23- Willer, Helga and Lukas Kilcher (2010). The world of organic agriculture. Statistics and Emerging Trend, publisher IFOAM, Bonn Germany & Research Institute of Organic Agriculture FIBL. Frick. Switzerland.